

## Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Âdeti

Recep YAŞA\*

### Özet

Eski Türklerde ölüleri gömme çeşitlilik arz eder. Bununla birlikte cenaze törenlerinde cesedin ne yapılması gerektiğine ilişkin üç temel yöntemin uygulandığı görülmektedir. Bu yöntemlerden biri de cesedin yakılmasıdır. İnsan cesedin yakılmasının en büyük sebebi, ateşin ölüleri temizlediği ve insanı günahlardan arındırdığına dair eski Türk inanç anlayışıdır. Bu inanıştan ötürü M. Ö. 1200 yıllarından itibaren eski Türklerin cesedi yakmaya başladıkları görülmektedir. Bu adet daha sonraları Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Hazarlar, Peçenekler ve bazı Türk topluluklarında görülmektedir. Ancak Türklerin İslâm dinin kabul etmeleriyle birlikte ölü yakma âdetine tamamen son vermişlerdir.

**Anahtar Kelimeler:** *Ölü yakma, Kurgan, Hunlar, Göktürkler, Kırgızlar.*

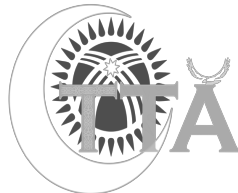
## Cremation in Ancient Turkish Funeral Ceremony

### Abstract

The cremation in the ancient Turks varies. In addition, it is observed that there are three basic methods have to do with the dead body. One of these methods is the burning of the body. The main reason for the burning of the human body is the old belief in Turks that fire cleanses the dead and cleanses the human from sin. It is seen that the old Turks began to burn the dead body since the year of 1200 because of the belief. The tradition is later seen also in the Huns, Gokturks, Uighurs,

---

\* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ryasa@sakarya.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 19.03.2019; Makale kabul tarihi: 03.06.2019)



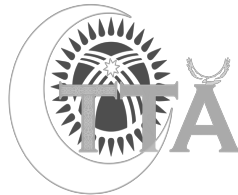
Kirghiz, Khazars, Pechenegs and some Turkish communities. However, with the acceptance of Islam by the Turks, they ended the cremation process completely.

**Keywords:** *Cremation, Kurgan, Huns, Gokturks, Kyrgyz.*

Eski Türklerde ölüleri gömme şekilleri çeşitlilik arz eder. Bununla birlikte cenaze törenlerinde cesedin ne yapılması gerektiğine ilişkin üç temel yöntemin uygulandığı görülmektedir. Bu yöntemlerden biri cesedin toprağa gömülmesidir. Diğerleri cesedin teşhir edilmesi ve sonucusuysa cesedin yakılmasıdır. Söz gelimi Tarihi Kaynaklar Kırgızlar hakkında “*onlar ölülerini gömerler*”, “*onlar cesetlerini teşhir ederler*” ve “*onlar ölülerini yakarlar*” gibi çeşitli kayıtlar yer alır. İşte biz bu araştırmamızda, arkeolojik ve tarihi kaynakları da esas alarak, eski Türk cenaze töreni âdetlerinden olan “cesedi yakma” konusunu değerlendirip var olan karmaşıklığa açıklık getirmeye çalışacağız.

M. Ö. üç bin yıla ait kurganlarda yapılan arkeolojik kazılardan, o dönemde cesetlerinin toprağa gömüldüğünü ortaya koymaktadır. M. Ö. iki bin yılında, yani Andronovo kültüründe, cesedi yakma olayının ortaya çıktığı sanılmaktadır. Cesedi yakma olayı M. Ö. 1200 – 700 yılları arasında Karasuk kültüründe, Minusinsk havzasında (Yenisey Vadisi) yeniden karşımıza çıkmaktadır. M. Ö. 700–300 yıllarında Tagar kültüründe öncelikli bir yer teşkil etmektedir. Fakat Tagar kültüründen hemen sonra gelen Taştık kültüründe yakma olayıyla birlikte cesedi toprağa gömme olayına da tanık olunmaktadır. İşte bu sırada eski Türk cenaze törenleri hakkında ilk yazılı belgelere rastlanmaktadır<sup>1</sup>. Ölü gömme âdetiyle ilgili en eski yazılı belge Yunanlı tarihçi Herodotos’a aittir. Herodotos’un İskitler için anlattığı insan cesedinin gömülme

<sup>1</sup> Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1999, s. 219; Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994, s. 219.



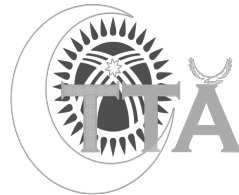
konusundaki hususları<sup>2</sup>, Hunlar dönemine ait Pazırık kurganlarında bulunan mumyalanmış insan cesetleriyle doğrulanmıştır<sup>3</sup>.

Toprağa gömülme ile yakma âdetine ise, M.Ö 1200 yıllarından itibaren Orta Asya eski Türk topluluklarında rastlanmaktadır. İnsan cesedinin yakılmasının en büyük sebebi, ateşin ölüleri temizlediği ve insanı günahlardan arındırdığına dair eski Türk inanç anlayışı olmalıdır. Zira Türkler ateşe olağanüstü saygı göstermekteydiler. Bu konuda Gerdîz’in naklettiği şu önemli cümlelerini unutmamak gerekir: “ateş eşyanın en temizidir. Ona düşen her şey temizlenir. Ateş ölüyü pislik ve günahlardan temizler”. Gerçekten bu inancın sonucu olsa gerek, ateşin ve onun dumanının insanı kötülüklerden, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan bir hassası olduğu, türlü vesilelerle yapılan törenlerden anlaşılmaktadır. Bundan ötürü olsa gerek, Türkler yabancılarla temaslarda, ateşi koruyucu bir vasıta olarak kullanmışlardır<sup>4</sup>. Nitekim 568 yılında Batı Göktürk hükümdarı İstemi Kağan’ı Tanrı Dağlarındaki Altun Dağ (Ak – dağ) mevkiinde ziyaret eden

<sup>2</sup> Nitekim bir İskit kralı ölünce karnını açıp temizlerler, içine havlıcan, maydanoz ve anason gibi kokulu otların tohumlarını dövüp koyduktan sonra cesedi mumyalarlar. Daha sonra ceset arabaya konulur ve diğer kabileler arasında gezdirilir. Cenazenin geçtiği yerlerdeki halk İskitlerin geleneğine uygun olarak kulak memelerini keserler ve başlarını tıraş ederler. Ayrıca koldaki etleri çizerler, alın ve burunlarını parçalarlar ve sol ellerine ok saplarlar. Bu sırada her boy cenazeye katılarak büyük bir kalabalıkla İskit ülkesi bir baştan bir başa geçilerek topraklarının en kuzey köşesi olan Gerrhi boyunun yaşadığı bölgeye gelinir. Burada ölüyü bir şilte üzerine koyup mezara yerleştirirler. Kral öldüğünde karlarından birisi, ona içki sunan adam, bir aşçı, silahçısı, yardımcılarında biri, bir haberci ve atları da öldürülür. Bunlarda aynı mezarın içine yerleştirilirler. Cenaze töreni tamamlandıktan sonra insanlar mezarın üzerine toprak yığarlar ve birbirleriyle en yüksek tepeyi yapabilmek için yarışır. *Herodot Tarihi*, Çev. Perihan Kuturman, İstanbul 1973, s. 179 – 180; *Herodotos Tarihi (Historiai)*, Eski Yunancadan Çev. Furkan Akderin, İstanbul 2007, s.326.

<sup>3</sup> Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 62- 68.

<sup>4</sup> Sadettin Buluç, “Şamanizm”, *Türk Amacı (1 – 8 Sayıları)*, Ankara 2009, s. 124–131.



Bizanslı elçi Zemarkhos bir saygı alameti olarak ateşten geçirilerek günahlardan arındırılmak istenmiştir<sup>5</sup>.

Aynı şekilde Moğollarda buna benzer bir inanışla, ateşi kutsal sayarlar. Plano Carpini de bu inanışı paylaşır ve şunları kaydeder: “Moğollar ateşin her şeyi temizlediğine inanırlar. Kendilerine elçiler, soylu kişiler veya diğerleri gelip hediyeler getirdiğinde hem bu gelenlerin ve hem de eşyalarının temizlenmesi için, iki ateş arasından geçirirler, bu suretle büyü, zehir ve diğer musibetlerden korunduklarına inanırlar”<sup>6</sup>. Plano Carpini ilginç bir bilgide verir: “iki küme ateş yakarlar ve bunların yanına uçları birbirine ipe bağlanmış iki mızrak yerleştirirler. Bu ipe bir takım kumaş kırpıntıları bağlarlar. Sözü edilen bu iki ateş arasındaki ip ve kırpıntılar arasından insanlar, hayvanlar geçer. Biri bir yanda, biri öbür yanda olmak üzere iki kadın su serper ve birtakım büyüler okurlar. Herhangi bir araba orada kırıldığı veya arabadan bir şey düştüğü takdirde bunu büyücüler alırlar. Eğer herhangi bir kimseye yıldırım çarparsa, bu karargâhlarda oturan kimselerin yukarda anlatılan şekilde ateşten geçmeleri lazımdır”<sup>7</sup>. Bu açık tasviri yaptıktan sonra Moğollarda ateş temizleme âdetinin anlamını da açıklar: “Bizi Batu’nun sarayına götürmek sırası gelince, bize iki ateş arasından geçmemiz gerektiğini haber verdilerse de bunu asla kabul etmek istemedik”. Bunun üzerine şöyle dediler: “korkmadan yürüyün, biz sizin bu iki ateş arasından geçmenizi istiyoruz. Çünkü eğer hükümdarlarımıza karşı kötü bir niyet besliyorsanız veya üzerinizde zehir taşıyorsanız, ateş bütün bunları

<sup>5</sup> Edouard Chavannes, *Batı Türkleri Tarihi*, Çev. Metin Sirman, İstanbul 2006, s. 235; Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, İstanbul 2007, s.299; Joseph Deuignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, C. 2, İstanbul 1924 s. 294- 295; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1986, s. 64; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Attila- Cengiz Timur*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1993, s. 96; L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2002, s.114.

<sup>6</sup> *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245 – 1247)*, Haz. Ergin Ayan, İstanbul 2014, s. 50

<sup>7</sup> *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245 – 1247)*, s. 55.



temizleyecektir. Biz de bu yoldaki şüpheleri ortadan kaldırmak için geçeriz cevabını verdik”<sup>8</sup>.

Türkler ateşe bakarak geleceği bilmeye de çalışırlardı. Türk hakanın adına büyük bir ateş yakılarak kurbanlar kesildiğini ve çıkan alevlere göre kehanette bulunulduğunu İslâm Tarihi kaynaklarından öğrenmekteyiz. X. Yüzyılda yaşayan büyük tarihçi ve coğrafyacı Mesûdî, Türklerin ateş ile kehanetine dair şu bilgiyi vermektedir: *“Türklerin büyük hükümdarlarının senede muayyen bir günü vardı ki o gün hükümdar adına büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurbanlar sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve bolluğa, beyaz olursa kuraklığa, kırmızı olursa kan dökülmesine, sarı olursa hastalıklara ve vebaya, siyah olursa hükümdarın ölümüne veya uzak yolculuğa delâlet eder. Son renk olursa hükümdar yola ve gazaya çıkmaya acele eder”*<sup>9</sup>. Şamanist inançlara göre de ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar ki<sup>10</sup> bunun izlerine Müslüman Türklerde de rastlanmaktadır<sup>11</sup>.

İşte bu açıdan bakınca, ateş yoluyla temizlenmenin ve böylece ateşe kutsal bir anlam ve önem atfetme uygulaması eski Türklerin ölü yakma törenlerinde rastlanmıştır. Tarihi kaynaklarda, Milattan Önceki yüzyıllar ile hemen sonraki ilk yüzyıllar boyunca Orta Asya’da yaşayan Hunlar arasında ölü yakma âdetinin uygulandığına dair kayıtlar vardır. Hunlarda cesedin yakılması sırasında, yani cenaze töreninden önce *“ölen kişinin ölmeden önce bindiği at, giysileri ve yararlandığı nesnelere cesetle birlikte aynı zamanda yakılmaktaydı”*. Ancak cenaze törenini yapıldığı gün *“akrabalar ile yakınları bir kurban sunmaktaydılar”*.<sup>12</sup> Oysa Orta Asya’da

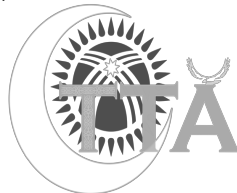
<sup>8</sup> Plano Carpini’nin *Moğolistan Seyahatnâmesi (1245 – 1247)*, s. 130 -131; Ayrıca bu konuda bkz. A Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 97–98.

<sup>9</sup> Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 57; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 42–43.

<sup>10</sup> Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 68.

<sup>11</sup> İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 41–45.

<sup>12</sup> Roux, *Altay Türklerinde ...*, s. 285.



yapılan kazılar bu durumu doğrulamamaktadır. Sadece Çulım'ın bir güney kolu olan Kiia Nehri'nin batı yakasında on bir kurgandan oluşan mezarlıkta yapılan kazılarda, Hunlar dönemine ait yakılmış kemiklere rastlanmıştır. İstvan Bona, mezarların bazılarında ateş işaretleri görülse de en azından Avrupa'daki Hunların cesetleri yakmadıklarını söylemekte ve "Hunların ölülerini yaktıklarına dair bir kayda sahip değiliz" demektedir. Miklos Erdy'de Hunların ölülerini yakan bir halk olarak nitelendirmemektedir<sup>13</sup>.

Gerçekten de Hunlar dönemine ait Pazırık ve Noyun-Ula kurganlarda yapılan kazılarda, insan cesedinin yakılmasına dair herhangi bir ize rastlanmamasına rağmen, mumyalanmış insan cesetleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Pazırık Çağır- Berel Kurganlarında insan kemikleri yanında kül ve kömür kalıntılarına rastlanmıştır. Bu ölülerin yakılma âdetini hatırlatsa da insan kemiklerinin bulunması, bu ihtimali kısmen de olsa ortadan kaldırmaktadır.<sup>14</sup> Çin kaynakları da Hunların cesedi iç ve dış tabuta koyarak gömdüklerini kaydetmektedirler.<sup>15</sup> Hiung – nu (Hun)'lardan geldiği bilinen Gav – çığ'lar<sup>16</sup> da ölülerini silahlarıyla birlikte gömmekteydiler<sup>17</sup>.

Diğer taraftan M. Ö. II. Yüzyıl ve M. S. IV yüzyıla tarihlenen Altaylardaki Türk anıtlarının taş çevre duvarları; balballar ve aşınmış iri kaya parçalarından heykeller, gömü ve anma ayinleri ile ilişkilendirilmiştir. Bazı araştırmacılar, bu anıtların gömü olduğuna inanmaktadırlar. Onların görünüşüne göre çevre duvarları, ölü yakmanın dinsel töreni ile ilişkilendirilir. Öteki araştırmacılar ise çevre duvarların anma özelliği ile ilgili anıtlar olduğuna inanmaktalar. Bu

<sup>13</sup> Miklos Erdy, "Yenisey'in Batısındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları", Çev. Bülent Keneş, *Türkler*, C. Ankara 2002, s. 524-525.

<sup>14</sup> B. Ögel, *İslâmiyetten Önce ...*, s. 62 – 68, 71-72

<sup>15</sup> W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1996, s. 76; Roux, *Altay Türklerinde...*, s. 228 – 229.

<sup>16</sup> W. Eberhard, Gav-çığ'ların kesin olarak Türk olduğunu kaydetmektedir. *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 82.

<sup>17</sup> Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 73.



görüşlerden ikincisi onaylanmıştır.<sup>18</sup> Bu bilgiler bize, Hunların ölülerini yakmadıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, İtil (Volga) Saratov civarındaki Seelman kurganlarında yapılan kazılarda defnedilmiş mezarların yanında, yakılmış mezarlara rastlanmıştır<sup>19</sup>. Yine, Kuzey Kafkasya bozkırları ve Azak civarında, Karpatlardan Yukarı Donets'e kadar Ukrayna'nın tüm orman – step şeridine yayılan Çernyachovsk kültürüne ait mezarlarda, yakılmış ve defnedilmiş mezarlara rastlanmıştır.<sup>20</sup> IV.–VI. yüzyıllara tarihlenen bu mezarlarda dikkati çeken ilk husus sık sık Orta Asya kavimlerini yansıtan işaretlerin bulunmasıdır. Bu kavimlerden bir tanesi de Doğu Asya bozkırlarından gelen Hunlardır. Öyle anlaşılmaktadır ki, Hunlar biraz da bu bölgeye mahsus olan ölü yakma âdetini bu coğrafyalarda yaşayan kavimlerden almış olsa gerektir. Zira Kuzey Kafkasya ile Don ve Volga nehirleri arasında bölgeyi içine alan Alan mezarlarında böyle bir âdete rastlanmaktadır<sup>21</sup>. Muhtemelen Hunlarından bazıları burada yaşayan kavimlerin cenaze törenlerinde ki ölü yakma âdetini benimsediler. Bilahare de Karadeniz'in kuzeyine<sup>22</sup> ve Macaristan topraklarına taşıldılar<sup>23</sup>. Yoksa başka bir neden görünmemektedir. Çünkü Got tarihçisi Jordanes, *“Attila'nın cesedinin, birincisi altından, ikincisi gümüşten ve üçüncüsü de demirden olmak üzere, birbiri içine yerleştirilmiş üç tabuta konarak gömüldüğünü”*<sup>24</sup>

<sup>18</sup> Vasiliy Soyonov, “Eski Çağ Türk Döneminde Altaylar”, Çev. Fahri Dikkaya, *Türkler*, C. II, Ankara 2002, s. 134 – 135.

<sup>19</sup> Ögel, *İslâmiyetten Önce ...*, s. 95 – 96.

<sup>20</sup> M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler Yahudiler, Ruslar*, (L. N. Gumilev'in tashih ve Notlarıyla), Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2008, s. 67.

<sup>21</sup> Ögel, *İslâmiyetten Önce ...*, s. 97 – 98; M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, s. 134 – 135.

<sup>22</sup> Peter Vaczy, “Avrupa'da Hunlar”, *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila*, Haz. Gyula Nemeth, Çev. Tarık Demirkan, İstanbul 1996, s. 43.

<sup>23</sup> Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1988, s. 28; Ayrıca bkz. “Tarihte Türklük”, *Türkler*, C. 1, Ankara 2002, s. 361.

<sup>24</sup> Jornandes (Jornades – Jordanes), *Histoire des Goths*, traduction française Seule, Paris 1869, XLIX; Franz Altheim, *Asya'nın Avrupa'ya Öğrettiği*, Çev. Emin



kaydeder. Aslında Jordanes'in bu ifadesi, Avrupa Hunları arasında ölü gömme uygulamasının devam ettiğini, fakat bölgede yaşayan insanların ölü gömme âdetlerinin de birbirinden farklı olduğunu da göstermektedir.

Hal böyle olmakla beraber, Orta Asya'da Hun kökenli olmayan kavimler cenaze törenlerinde ölü yakma âdetini sürdürmekteydiler. Milattan sonra dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Mançurya'nın güney batısında ve Moğolistan'ın doğusunda görülen Kitan (Çi- dan)'lar cesedi dağların üzerinde bir ağaç üzerine bırakmakta (mezarları ağaç üzerinde) ve üç yıl geçtikten sonra da kemikleri toplayıp yakmaktaydılar<sup>25</sup>. Daha da ötesi, Yen – Ch'i (Kaşgar)<sup>26</sup> ve Yü – t'ien (Hoten)<sup>27</sup> sahalılarında da ölülerin yakıldığı anlaşılmaktadır. Milattan Sonra 518 yılında Lao Yang şehriden yola çıkan Huy Sing ve Sun Yong, 519 yılında Hoten'a gelerek orada gördükleri cenaze törenlerinden şöyle bahsetmektedirler: *“Ölen adamın cesedi ateşte yakılır, cesedin külleri yere gömülür. Sık sık anmak için yanına put dikilir. Ağıt yakanlar saçlarını kesip, yüzlerini boyarlar. Kağanın cesedi ateşe verilmez, tabuta konularak uzak ıssız yerlere gömülür. Sık sık anmak için mezarın yanına put hane yapılır”*<sup>28</sup>. Bu bilgilerden de anlamak mümkündür ki, Hunların ortaya çıktığı ve sonraki zamanlarda Hunlara bağlı Hun kökenli olmayan kavimler, cenaze törenlerinde ölü yakma âdetini sınırlı da olsa uygulamaktaydılar.

---

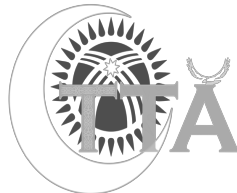
Türk Eliçin, İstanbul 1967, s. 63; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, II, Ankara 1946, s. 52.

<sup>25</sup> Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s. 55 – 56; Gökçen Kapusuzoğlu, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, *TAD*, C: 34, S. 58, 2015, s. 513.

<sup>26</sup> W. Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası*, C. VII – VIII, Cüz. 1 1942, s. 135; Kapusuzoğlu, “Çin Kaynaklarına Göre ...”, s. 512.

<sup>27</sup> W. Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre ...”, s. 136; Kapusuzoğlu, “Çin Kaynaklarına Göre ...”, s. 513.

<sup>28</sup> Abdülkerim Rahman, *Uygur Folklorü*, Çev. Soner Yalçın- Erkin Emet, Ankara 1996, s. 110.





Hunların soyundan gelen Gök-Türklerin de ise, ölü yakma âdetinin varlığına dair bazı kayıtlar vardır<sup>29</sup>. Bu konuda Çin kaynaklarında, çok ayrıntılı bilgiler yer almaktadır: *“İçlerinden biri ölünce çadıra konuluyordu. Ölen kimsenin çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve atı kesip, kurban olarak çadırın önüne koyuyorlardı. Sonra atlarına binerek, çadırın çevresinde yedi kez dönüyorlar, çadırın önüne geldiklerinde ise bıçakla yüzlerini yaralıyorlardı. Sonra herhangi bir günü bekliyorlar ve o gün ölen kişinin atını, elbiselerini, kullandığı eşyayı, cesediyle birlikte yakıyorlardı. Sonra da bunları uygun bir zamanda toprağa gömülmek üzere, küllerini topluyorlardı. Eğer biri ilkbaharda ya da yaz ayında ölmüşse, çimlerle ağaçlardaki yapraklar sararınca kadar bekliyorlardı, şayet sonbahar ya da kış aylarında öldüyse, bitkilerin tohumlanması ve açma mevsiminin gelmesi gerekiyordu. Sonra bir çukur kazılıyor, içine küller gömülüyordu. Defin günü akrabalar yine kurbanlarıyla geliyorlardı, mezarın etrafında dönerek yüzlerine bıçakla çizik atıp yaralıyorlardı”<sup>30</sup>. Bu kayıta göre, Göktürklerde bir zamanlar ölü yakma âdeti vardı. E. Esin, Göktürkler devrinde hükümdarların cesedinin yakılmasının, eski göçebe geleneklerinden gelmiş, ateş ibadeti veya hükümdarların ateş unsuruna mensubiyetine inanmakla ilgili olduğunu belirtir<sup>31</sup>. Bu sıralarda, İran’ın doğusundaki bütün kavimlerin, özellikle Göktürlere bağlı olan Soğd’ların ölümlerini yaktıkları, ağlayıp yüzlerini çizdikleri, saç ve giysilerini parçaladıkları bilinmektedir<sup>32</sup>. Son zamanlarda yapılan*

<sup>29</sup> Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. I- II, İstanbul 1979, s. 125.

<sup>30</sup> W. Eberhard, *“Çin Kaynaklarına Göre ...”*, s. 86; W. Radloff, *Sibirya’dan 1*, Çev. Ahmet Temir, İstanbul 1994, s. 124 – 125; Liu Mau- Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu, İstanbul 2006, s. 22 – 23, 64; Sencer Divitçioğlu, *Köktürkler*, İstanbul, 2000, s. 87; Ciro Lo Muzio, “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri”, Çev. Bülent Keneş, *Türkler*, C. 3, Ankara 2002, s. 125; Kapusuzoğlu, *“Çin Kaynaklarına Göre ...”*, s. 510 - 511; İstvan Vasaray, *Eski İç Asya’nın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, İstanbul 2007, s. 125.

<sup>31</sup>Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 96.

<sup>32</sup> Divitçioğlu, *Köktürkler*, s. 88.



araştırmalarda, Göktürklerin ölü yakma âdetinin izlerini hatırlatan arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmıştır<sup>33</sup>. Nitekim Göktürkler ile bağlantısı bilinen Fergana bölgesi Muncektepe’de ki bir mezarda yapılan arkeolojik kazıda ölü yakma izine rastlanmıştır<sup>34</sup>.

Bu hususu tarihi kayıtlarda doğrulamaktadır. Nitekim M. S. 630 yılından önce, Göktürklerin ölümlerini yakma yerine ölümlerinin gömmeye uygulamasına başlamaları üzerine, Çin İmparatoru çok içerlemiş ve kendisine gelen Türk elçisine şöyle seslenmiştir: “Artık ölümlerinizi, atalarınız gibi yakmıyor ve yalnızca gömüyorsunuz. Bunun için de Tanrı başınıza felâketler yağdıracaktır!”<sup>35</sup>. Aynı şekilde, Çin İmparatorunun Göktürk kağanı İl-Kağan’a yazdığı bir mektupta, “Göktürklerin artık ölümlerini yakmadıklarını, atalarının yolundan ayrıldıkları için Tanrının hışmına uğrayacaklarını yazıyordu”<sup>36</sup>. 630 yılında Göktürk devletini yıkacak olan bu güçlü Çin imparatoru T’ai – tsung, soyca Çin’de yerleşmiş Türklerin neslinden geliyordu. Bu sebeple de Türklerin, eski âdetlerini bırakmış olmaları onu çileden çıkarmıştı. Nitekim Çin imparatoru, 634 yılında ölen Hie-li Kağan’ı<sup>37</sup> Kue-i (doğru yala dönüş olan) prensi ilan ederek onu Türklerin âdetlerine göre gömmelerini emretti. Âdetleri uyarınca cesedi yaktılar ve Po Nehri’nin doğusunda bir höyük yaptılar<sup>38</sup>.

B. Ögel, ölü yakma âdetinin Göktürlere Kuzey Türkleri ve Kırgızlardan geçtiğine işaret eder. Zira Göktürk devletini kuran Türk soyluları ile kağan ailesi, daha çok Altaylara ve Kuzey Türklerine yakın idiler. Dolayısıyla Göktürlere, ölümleri yakma âdetinin bu eski

<sup>33</sup> Ligeti *Bilinmeyen İç Asya*, s. 330.

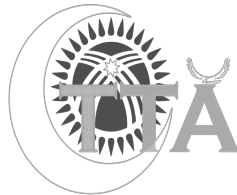
<sup>34</sup> Azim M. Malikov, “Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklara Göre Maveraünnehir Türkleri (M. S. VI – VIII. Yüzyıl), *Türkler*, C. 2, Ankara 2002, s. 144 – 145.

<sup>35</sup> Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 761; Ayrıca bkz. Divitçioğlu, *Köktürkler*, s. 88.

<sup>36</sup> Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara 1995, s. 522- 523.

<sup>37</sup> Hie – li Kağan, Kimin Kağan’ın üçüncü oğluydu ve önceleri adı Mo–ho– şad idi. Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul 2007, s. 181.

<sup>38</sup> Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre ...*, s. 195, 258; Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre ...*, s. 330 – 331.



yurtlarından gelmiş olması çok muhtemeldir<sup>39</sup>. Ancak Radloff, Göktürklerin ölülerini yaktıkları hakkındaki sözler bir defa hatadır demek ve kendisinin de Altaylar, Kazak bozkırı ve Yenisey boyunda, içinde insan külü bulunan kaplara rastlanıldığını hiçbir zaman duymadığını, buna karşılık ölü için çok hayvan kurban edildiğini bildiren haberler doğru olduğunu kaydeder. Devamında ise, eski Hakasların ölü defni üzerine Çinlilerin verdiği haberlerin çok karanlık olduğunu: *“Onlar defin esnasında (Tu- kiu’lar gibi) yüzlerini kesmezler, cesedi üç defa sardıktan sonra ağlarlar. Bunun üzerine cesedi yakarlar ve kemiklerini bir yıl geçince gömerler. Sonra, muayyen zamanda matem merasimi icra ederler”* demektedir. Radloff bu noktadan hareketle cesetlerin önce, yanlarına hiçbir süs eşyası konmadan gömüldüğünü, sonra da kurbanlık hayvanın belirli parçalarını ruhlar için yakıldığını ve Abakan boyundaki yeni demir devri mezarlarında bulunmuş olan kısmen yanmış koyun kemiklerinin bunu ispat ettiğini belirtir.<sup>40</sup>

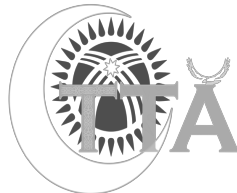
Malum olduğu üzere, Kırgızlarda ateşin kutsallığı ve temizleyici rolüne inanırlardı. Bu durum ölü yakma âdetlerine yansımıştır. Eski inanışlarına göre, Kırgızlar cenaze törenlerinde yüzlerini çizmezler ve yırtmazlar. Cesedin etrafında üç defa dolaşırlar, sonra yakarlar, kemiklerini toplarlar. Gömmeden evvel bir yıl bunları muhafaza ederler. Bundan sonra ölçüsüz ağlarlardı.<sup>41</sup> Nitekim Cye-gu (Kırgız)ların<sup>42</sup> ölü yakma işlemini uyguladıklarını tarihi kaynaklar nakletmektedirler. Çin kaynaklarındaki kayıtlarda *“Cye-gu’lardan biri ölünce, yüzlerini karartmazlar, fakat ölenin etrafında üç defa dolaşır, ağlar ve ölüyü yakarlar. Sonra onun kemiklerini toplar ve bir yıl sonra bu kemikleri*

<sup>39</sup> Ögel, *Türk Kültürünün ...*, s. 761.

<sup>40</sup> W. Radloff, *Sibiryadan*, 3, Çev. Ahmet Temir, Ankara 1994, s. 150.

<sup>41</sup> Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, I, Ankara 1946, s.185; Michael R. Dromp, “Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları”, *Türkler*, C. 2, Ankara 2002, s. 402; Ahmet Taşağıl, “İslâm Öncesi Devrede Orta Asya’da Yaşayan Türk Boyları”, *Türkler*, C. 2, Ankara 2002, s. 343.

<sup>42</sup> Cye-gu: Çinlilerin Kırgızlar için kullandıkları isimlerden biridir. Chavannes, *Batı Türkleri Tarihi*, s. 29.



*gömerler*<sup>43</sup> kaydı bunu doğrulamaktadır. Aslında burada ölünün kemiklerinin yakılması, bir bakıma ölünün yeryüzüne her türlü dönüşünü engellemek ve yakılanı göyün ötesine göndermek demektir manasına da gelmekteydi.<sup>44</sup>

İslâm tarih ve coğrafyacıları, ölüyü yakma âdetinin kuzey Türkleri ve ağırlıklı olarak Kırgızlarda uygulandığı konusunda yeteri kadar bilgi vermektedirler. İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük zekâlardan biri olan Ebu Zeyd el-Belhi'ye göre, "Kırgızlar ölülerini yakarlar. Ateşin ölünün cesedini günahlardan temizlediğine inanırlar"<sup>45</sup>. X. Yüzyılın ikinci yarısında yazılan Hudud al-Âlam'de de "Kırgızlar ateşi kutsal sayarlar ve ölüleri yakarlar"<sup>46</sup> kaydı yer almaktadır. Gerdîzî'de bu konuda, "Kırgızlar, Hindûlar gibi, ölülerini yakarlar. Ateş eşyanın en temizidir. Ona düşen her şey temizlenir. Ateş ölüyü pislik ve günahlardan temizler"<sup>47</sup>der. Gerçekten de ateş ve duman pek çok Türk toplulukları tarafından törensel temizlenme amacıyla kullanılmaktaydı. Buna Yüce Tanrı (Tengri) ve Umay'ı kutsal sayan Göktürkler de dâhildir.<sup>48</sup> Öyle ki, ateşin çıkardığı tütsü eşliğinde dostluklar kurulurdu<sup>49</sup>.

<sup>43</sup> Joseph Deuignes *Hunların, Türklerin ...*, s. 81; W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1996, s. 69; B. Ögel, *İslâmiyetten Önce ...*, s. 88.

<sup>44</sup> Jean- Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil – Lale Arslan, İstanbul 2005, s. 178.

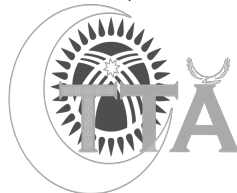
<sup>45</sup> Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına ...*, s. 193,

<sup>46</sup> *Hudud al – Alam. The Regions of The World*, Translated and Explained by V. Minorsky, With The Preface by V. V. Barthold (1930) Translated from The Russian, London 1937, s. 96.

<sup>47</sup> Gerdîzî, s. 559; Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına ...*, s.77; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 11; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 8; Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini İnançları*, İstanbul 1978, s. 111; Dıvıçioğlu, *Köktürkler*, s. 88.

<sup>48</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 111; Dromp, "Erken Dönemlerden Moğol..." s. 402.

<sup>49</sup> Liu Mau Tsai *Çin Kaynaklarına Göre ...*, s. 264.



Mervezi'de Gerdizî ile benzer görüşü paylaşır: “Kırgızların âdetlerinden biri de ölülerini yakmalarıdır. Onlar ateşin ölüleri temizlediğini ve günahlardan arıttığını sanırlar. Bu yakma âdeti onlar arasında eskiden vardı Fakat Müslümanlara komşu olduktan sonra ölülerini gömmeye başladılar ”.<sup>50</sup> Bu konuyla ilgili olarak İdrîsî'nin de kaydı dikkat çekmektedir: “Kırgızlar ölülerini yakıp küllerini Manhâr nehrine atarlar. Nehirden uzak olanlar ise ölülerini yaktıktan sonra, nehre ulaşsın diye küllerini yer üzerinde rüzgâra savururlar”.<sup>51</sup> Ayrıca Avfî de “Türklerden bir kabile daha vardır ki, bu kabileyeye Kırgızlar derler... Bu Kırgız kabilesinin âdetleri budur ki, ölülerini yakarlar ateşe taparlar”<sup>52</sup> demektedir. Bu tarihi kayıtlardan anlaşıldığı üzere, cesedi yakma işleminin, sık sık ateşe tapmayla ilişkilendirildiği de ortaya çıkmaktadır. Burada her ne düşünülürse düşünülün, ölü'nün asıl yakılmasının nedeni, ölen kişinin günahlardan arındırılması ve ölen kişinin geriye dönüşünü engellemektir. Yoksa söylenildiği gibi İslâm'ın baskısıyla, İran kökenli Zerdüşî ateş inancının etkisiyle, Tien-Şhan dağlarından Aral Gölü'nün kuzey batı kıyısına kadar uzanan sahada yaşayan Türk göçbeleri arasında ölüyü yakma âdeti yayıldı şeklindeki görüş<sup>53</sup> doğru olmayıp, yanlış bir düşünce sonucu ortaya çıktığını belirtmemiz gerekir. Çünkü Zerdüştlükte ateş, güneşin, dolayısıyla iyilik tanrısı olan Hürmüz'ün yerdeki sembolüdür.<sup>54</sup> Hâlbuki Eski Türklerde böyle bir inancı görmemekteyiz. Türklerde ateş, bir Tanrı değildir. Türklerin, Türk adlı bir atası tarafından keşfedilmiş veya Tanrı tarafından gönderilmiştir. Türk düşüncesinde insan ruhu, ateşten yaratılmamıştır. Ne de insan yaratılışında, en üstün vasıflı unsur ateştir.<sup>55</sup> Bu bakımdan

<sup>50</sup> İbn Fazlan Seyahatnamesi (Mervezi'nin Eserinin Türklerle İlgili Babının Tercümesi), s. 99, 101.

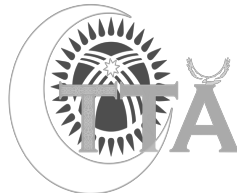
<sup>51</sup> Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına ..., s. 101.

<sup>52</sup> Şeşen, İslâm Coğrafyacılarına ..., s. 91.

<sup>53</sup> Arminius Vambéry, *History of Bokhara from The Earliest Period Down To The Present*, London 1873, s. 13 – 14.

<sup>54</sup> Geniş Bilgi için bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 495 – 532; Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi*, C. 2, İstanbul 2007, s. 124 – 138.

<sup>55</sup> Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 496.



İran Zerdüş inancında ateşe tapılırken<sup>56</sup>, Türkler ise, büyü unsuru olarak kullanırlar ve ateşle beraber kötü ruhlar kovulur. Tabiatıyla ikisinin arasında benzerlik söz konusu olamaz.<sup>57</sup>

Ölüyü ateşte yakmak destanında da vardır. Nitekim Manas Destanında dağ otlarını toplayıp ölü yakmak hakkında mısralar yer almaktadır: *“On yedi dostum siz ölmeniz dağ otlarını toplayayım, ateş yakıp sizi temiz defin ederim ”.*<sup>58</sup>

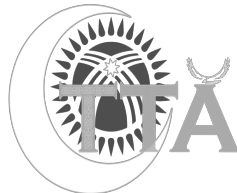
Uygurlara gelince, onlar arasında da ölü yakma âdeti vardı. Bilhassa İranlılarda gelişen ateş ibadeti ile Muğ (Türkçesi Mogoç) dini, Fars sınırlarındaki, Hazar denizi kıyılarından itibaren Uygurların yaşadığı bölgeye kadar Türkler arasında da yaygındı. Yalnız Türkler ateş ibadetini daima İranlılardan almış olmayıp, daha eski ve belki müşterek köklere de dayanan eski inançlarından almışlardır. Dolayısıyla ateş inancına duyulan saygı sebebiyle, Sır–deryâ göçebeleri ölüleri köşk içinde yakmak geleneğini İranlılardan değil, eski Türklerden aldılar. Nitekim Batı Türkleri ve yerleşik hayata intibak etmiş olan Uygurlar ve bu arada *“nâvs”* (insan kemiklerinin saklandığı kutu) denen kemik mahfazasını kullanan ateş inancına sahip Türkler, ölüleri kubbeli çadır veya onun taklidi tahta köşk altında yatırdıktan sonra yakma âdetini yaşatmakta idiler. Belki de Türklerin ölüleri kubbeli çadır altına yatırmaları usulünün tabii sonucu olarak, Türk mezarları kubbeli çadıra benzemektedir. Göktürkler devrinde *nâvs*’ların kubbeli Türk çadırı şekli aldığı veya kubbeli Türk çadırına benzer türbelere konulduğuna, Sır–deryâ Türk mezarları münasebetiyle öğrenmekteyiz.<sup>59</sup> Sarı Uygurlarınlar da ölüyü

<sup>56</sup> 1271 veya 1272 tarihinde İran’dan geçen Venedikli seyyah Marco Polo, hala ateşi kutsal sayıp ateşe tapan insanların olduğunu kaydetmektedir. Marco Polo, *The Travels*, General Editör: Tom Griffith MA, Mphil, Hertfordshire 1997, s. 26-27.

<sup>57</sup> Gumilev, *Eski Türkler*, s. 114–115.

<sup>58</sup> Abdulkadir İnan, “Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara 1991, s. 21.

<sup>59</sup> Emel Esin, “İslâmiyetten Önceki Türk Kültür ...”, s. 28–29, 124; Ayrıca bkz. Emel Esin, “İç Asya’da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen



yakarlardı veya bozkıra gömerlerdi. Uygurların bilhassa ihtiyarlar ve şamanların cesetlerini yaktıkları bilinmektedir<sup>60</sup>.

Yakutlarda da eskiden ölü yakma âdeti vardı. Bilhassa zengin bir kimsenin ölümünde, kendisine öteki dünyada hizmet etmeleri için, en iyi uşakları yakılırdı<sup>61</sup>. Cesetleri yakılan bazı ayrıcalıklı kişilerin dumanla birlikte göğe yükselip orada her bakımdan bizimkine benzer bir ömür sürdükleri şeklinde bir inanışa rastlanmaktadır. Buryat, Çukçi ve Koryaklarda da aynı inanışa rastlanmaktadır. Ateşin ölümden sonra göğe çıkıp orada yaşamayı sağladığı fikri, yıldırımın çarptığı insanların göğe yükseldiğine dair inançla da doğrulanmaktadır. Özü veya türü ne olursa olsun, ateş insanı “ruha” dönüştürüyor. Bu nedendir ki, şamanlar “ateşin efendisi” olarak bilinmekte ve korlara değseler bile acı duymamaktalar. Bu “ateşe egemenlik” ya da cesetlerin yakılması, bir bakıma, bir çeşit sırra ermeye karşılık gelmektedir. Kahramanların genellikle öldürülerek bu dünyadan göçenlerin göğe çıktıklarına dair inanışın altın da buna benzer bir fikir yatmaktadır.<sup>62</sup>

Daha batıda bulunan Hazarların ise ölülerini gömmekteydiler.<sup>63</sup> İbn Fazlan’ın “Hazarların Büyük Hakanı ölmesi üzerine, içinde mezar bulunan yirmi odalı bir saray yapıldığını ve hakanın cesedinin bilinmemesi için bu odalardan birine gömülür”<sup>64</sup> kaydı bu durumu doğrulamaktadır. Ancak Hazarların daha sonra ölüyü yakmaya başladıkları anlaşılmaktadır.<sup>65</sup> Hazarların bölgesinde yaşayan bazı pagan kavimler ölülerini yakmaktaydılar. Nitekim paganlarda ölü yakma

---

Kültürler”, *Türkler*, C. 1, Ankara 2002, s. 507; Emel Esin, “Miladi VII.–X. Yüzyıllarda Sır–Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, C. II, Ankara 1981, s. 717 – 718.

<sup>60</sup> İbn Fazlan, *a. g. e.*, s. 118 (Eseri tamamlayıcı dip notlar).

<sup>61</sup> Sadettin Buluç, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1979, s. 331.

<sup>62</sup> Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İstanbul 1999, s. 238 – 239.

<sup>63</sup> İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 300, 304.

<sup>64</sup> *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s. 77; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti...*, s. 125 – 126.

<sup>65</sup> Buluç, “Şaman”, s. 331; Sadettin Buluç, “Şamanizm VII, Ölüm Kültü”, *Türk Amacı*, Sayı 1 – 8, Ankara 2009, s. 368.



âdetinin varlığını kaydeden Mesud'î'nin ifadesine göre: “Hazarlar arasında Ruslar ve Slâvlar da bulunur. Bu putperestler şehrin iki yakasından birinde yaşarlar. Ruslar ve Slâvlar ölülerini, öleninin hayvanlarını, alet edevat ve mücevherlerini yakarlar. Bir erkek öldüğü zaman, karısı hayattaysa onu da onunla beraber yakarlar. Eğer ölen kadınsa, kocasını onunla birlikte yakmazlar. Eğer ölen bekâr biriyse, ölümünden sonra evlendirilir. Kadınlar, cennete gidecekleri ümidiyle kocalarıyla birlikte yakılmayı isterler. Daha önce belirttiğimiz gibi bu âdet Hindlilerde de vardır. Fakat Hindliler, kadın istemezse onu kocasının cesedi ile birlikte yakmazlar”<sup>66</sup>. Nitekim Rus ve Slavların ölülerini Hintliler, Ganalılar, Küğa vs. yerliler gibi, ölülerini yaktıkları çağdaş kaynaklar bildirmektedir<sup>67</sup>. X. Yüzyıl yazarlarından İbn Vahşiye de ziraat kitabında, cesetlerin doğrudan doğruya toprağın üstüne koymak yolundaki İslâmî âdetten yakınarak, Hintliler ve Slavların yaptıkları gibi, ölüleri yakmanın en akıllıca iş olduğunu söyler<sup>68</sup>.

Diğer taraftan, Hazarlar bağlı olarak yaşayan bazı Türk topluluklarında ölü yakma âdeti bulunmaktaydı. Bu Türk topluluklarından birisi Burdâslardır. Mervezî, “İki sınıfa ayrılan Burdâslardan bir kısmı ölülerini yakar, diğer bir kısmı ise gömerler”<sup>69</sup> demektedir. Gerdîzî<sup>70</sup> ve Avfi de aynı görüşü paylaşır<sup>71</sup>. Diğer Türk topluluğu ise Kimeklerdir. Kimeklerde Şamanizm hâkimdi. Onlarında Atalara ve ateşe büyük saygı gösterirlerdi<sup>72</sup> İbn Fazlan “Türk kabilelerinden biri olan Kimekler ölülerini yakarlar. Ölülerinin arkasından

<sup>66</sup> Mesudî, *Murûc ez – Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011, s.137.

<sup>67</sup> İbn Fazlan *Seyahatnamesi*, s. 69 – 75; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 305; *Hudud al – Alam*, s. 158.

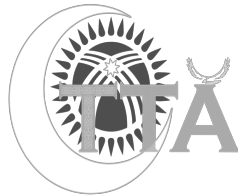
<sup>68</sup> Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972, s. 67-68.

<sup>69</sup> İbn Fazlan *Seyahatnamesi*, s. 103.

<sup>70</sup> Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına ...*, s. 83.

<sup>71</sup> Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına ...*, s. 94.

<sup>72</sup> M. Kemal Özergin, “Kimekler ve Kimek Devleti”, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 393 – 394.





*ağlamazlar. Allah'ın takdirine razıyız derler*“<sup>73</sup> kaydını düşmektedir. Bu kayıtlardan, Hazarların ilk dönemlerde ölü yakma âdetinin bulunmadığını, ancak daha sonraları kendileriyle birlikte, onların bölgelerinde oturan Rus ve Slavlar ile bazı Türk topluluklarında ölü yakma âdetinin uyguladıkları anlaşılır. Bu arada, Hazarların yerini alan Peçenekler de ölü yakma âdetini sürdürdüler. Bu hususta Ebü'l- Fidâ, “*Peçenekler Türklerden bir kavim olup kendi ölümlerini yakarlar ve onlarla birlikte ele geçirdikleri yabancıları da yakmaktadırlar*”<sup>74</sup>.

E. Esin, “*kötülüklerden temizlenmek amacıyla cesedi yakma geleneği de Türklerin yaruk kuvvetinin faziletiyle isig-öze (sıcak ruha) yardım etme isteğinin bir tezahürü de olabilir*”<sup>75</sup> demektedir. Zira *yarug* adını alan göğün veçhelerinden biri de ateş idi ve ateş aynı zamanda insanları kötü ruhlardan korumaktaydı<sup>76</sup>. Şamanistlerin inançlarına göre de ateş her şeyi temizler ve kötü ruhları kovar. Şamanistler yaptıkları her törende muhakkak ateş bulundurlardı<sup>77</sup>.

Sonuç olarak bu bilgiler ışığında söylenebilir ki, eski Türklerde ölü yakma âdeti M. Ö. 1200 yıllarında Orta Asya'da başlamış ve sonraki yüzyıllarda giderek yaygınlık kazanmıştır. Bilhassa Çin ve İslâm Tarihi

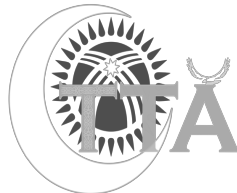
<sup>73</sup> *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s. 100 – 101.

<sup>74</sup> Ebü'l- Fidâ, *Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 184.

<sup>75</sup> Bilindiği gibi, Chou'lardan gelen ve Türklerinde müşterek mirası olan Türk kozmolojisine göre, kâinatın iki ilkesi, gök ile yer, Türkçe adı ile “yir -sub” (yersul) idi. Bu iki ilke birbiriyle değişik nispette kaynaşarak ateş, ağaç, su, yer ve madenden ibaret beş unsuru meydana getiriyordu. Bu beş unsurda, birbiri ile yine muhtelif nispetlerde birleşerek, kâinatın bütün varlık tezahürlerini vücuda getiriyordu. Bu iki ilkedен gök ilkesine Çince *yang*, Türkçe *yaruk* (Parlak) idi. Bunun aksi olan Çince *yin* Türkçe *Kararıg* (karanlık) adı alan yer – su idi. Emel Esin, *Türk Kozmolojisi*, İstanbul 2001, 19 – 24; Emel Esin, “Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)”, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 147-148.

<sup>76</sup> N. A. Alekseyev, *Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi*, Çev. Metin Ergun, Konya 2013, s. 89 – 92.

<sup>77</sup> İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 66 – 71; Sadettin Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara 2011, s. 51-53.



kaynaklarındaki kayıtlar, eski Türklerin, ateşe kutsal bir anlam ve önem atfetmeleri sonucu, matem (yas) törenlerinde ölüleri gömmenin yanında yaktıkları da anlaşılmaktadır. Keza Orta Asya'dan batıya Asya bozkırlarına doğru kayan Türk toplulukları da biraz da bu coğrafyalarda yaşayan kavimlerden etkilenecek, ölü yakma âdetini sürdürmüşlerdir. Zira bölgede yaşayan Alan, Rus ve Slav topluluklarında ölü yakma âdeti vardı. Ancak Türklerin İslâm dininin benimsenmesiyle birlikte, ölü yakma âdetine tamamen son vermişlerdir.

### Kaynakça

ALEKSEYEV, N. A, *Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi*, Çev. Metin Ergun, Konya 2013.

ALTHEİM, Franz, *Asya'nın Avrupa'ya Öğrettiği*, Çev. Emin Türk Eliçin, İstanbul 1967.

ARTAMONOV, M. İ, *Hazar Tarihi, Türkler Yahudiler, Ruslar*, (L. N. Gumilev'in tashih ve Notlarıyla), Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2008.

BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi*, C. 2, İstanbul 2007.

BORATAV, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi, Oğuzların, Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Çev. Recep Özbay, Ankara 2012,

BULUÇ, Sadettin, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1979.

\_\_\_\_\_, "Şamanizm", *Türk Amacı (1 – 8 Sayıları)*, Ankara 2009.

\_\_\_\_\_, "Şamanizm VII, Ölüm Kültü", *Türk Amacı*, Sayı 1-8, Ankara 2009.

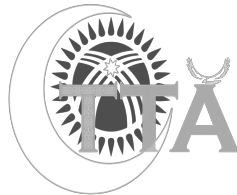
BUTANAYEV, Viktor, "Moğol – Cungar Hâkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları". *Türkler*, C. 2, Ankara 2002.

CHAVANNES, Edouard, *Batı Türkleri Tarihi*, Çev. Metin Sirman, İstanbul 2006.

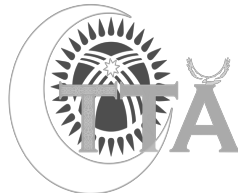
\_\_\_\_\_, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. Mustafa Koç, İstanbul 2007.

DEÜİGNES, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, C. 1- 2, İstanbul 1924.

DROMP, Michael R, "Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları", *Türkler*, C. 2, Ankara 2002.



- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Köktürkler*, İstanbul, 2000.
- EBERHARD, W, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1996.
- \_\_\_\_\_, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası*, C. VII – VIII, Cüz. 1 1942.
- Ebü'l- Fidâ Coğrafyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.
- ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İstanbul 1999.
- ERDY, Miklos, "Yenisey'in Batısındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları", Çev. Bülent Keneş, *Türkler*, C. Ankara 2002.
- ESİN, Emel, "Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", *Atasız Armağanı*, İstanbul 1976.
- \_\_\_\_\_, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001.
- \_\_\_\_\_, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978.
- \_\_\_\_\_, "İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", *Türkler*, C. 1, Ankara 2002.
- \_\_\_\_\_, "Miladi VII. – X. Yüzyıllarda Sır – Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, C. II, Ankara 1981.
- GÖMEÇ, Sadettin, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara 2011.
- GERDİZİ, *Zey el – Ahbâr*, Neşr. Abdülhayy Habibi, Tahran 1363.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu, Attila- Cengiz Timur*, Çev. Reşat Uzman, İstanbul 1993.
- GUMİLEV, N, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2002.
- Herodot Tarihi*, Çev. Perihan Kuturman, İstanbul 1973.
- Herodotos Tarihi (Historiai)*, Eski Yunancadan Çev. Furkan Akderin, İstanbul 2007.
- Hudud al – Alam. The Regions of The World*, Translated and Explained by V. Minorsky, With The Preface by V. V. Barthold (1930) Translated from The Russian, London 1937.
- İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, Haz. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975.



İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Terc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2014.

İNAN, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986.

\_\_\_\_\_, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976.

\_\_\_\_\_, “Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, Ankara 1991.

Jornandes (Jornades – Jordanes), *Histoire des Goths*, traduction française Seule, Paris 1869.

KAPUSUZUĞLU, Gökçen, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, *TAD*, C:34, S. 58, 2015.

LİGETİ, L, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1986.

MALİKOV, Azim M, “Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklara Göre Maverâünnehir Türkleri (M. S. VI – VIII. Yüzyıl)”, *Türkler*, C. 2, Ankara 2002.

Marco Polo, *The Travels*, General Editör: Tom Griffith MA, Mphil, Hertfordshire 1997.

MAZAHERÎ, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972.

MESUDÎ, *Murûc ez – Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011.

MUZIO, Ciro Lo, “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri”, Çev. Bülent Keneş, *Türkler*, C. 3, Ankara 2002.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi*, I- II, Ankara 1946.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984.

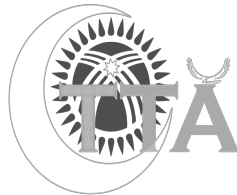
\_\_\_\_\_, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.

\_\_\_\_\_, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara 1995.

ÖZERGİN, M. Kemal, “Kimekler ve Kimek Devleti”, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976.

Plano Carpini'nin *Moğolistan Seyahatnâmesi (1245 – 1247)*, Haz. Ergin Ayan, İstanbul 2014.

RADLOFF, W, *Sibiryadan*, 1, 3, Çev. Ahmet Temir, Ankara 1994.



RAHMAN, Abdülkerim, *Uygur Folklorü*, Çev. Soner Yalçın- Erkin Emet, Ankara 1996.

RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.

\_\_\_\_\_, "Tarihte Türklük", *Türkler*, C. 1, Ankara 2002.

ROUX, Jean Paul, *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1999.

\_\_\_\_\_, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994.

\_\_\_\_\_, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil – Lale Arslan, İstanbul 2005.

SOYONOV, Vasiliy, "Eski Çağ Türk Döneminde Altaylar", Çev. Fahri Dikkaya, *Türkler*, C. II, Ankara 2002.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985.

TANYU, Hikmet, *Türklerin Dini İnançları*, İstanbul 1978.

TAŞAĞIL, Ahmet, "İslâm Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Türkler*, C. 2, Ankara 2002.

TSAI, Liu Mau, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul 2007.

VACZY, Peter, "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila*, Haz. Gyula Nemeth, Çev. Tarık Demirkan, İstanbul 1996.

VAMBERY, Arminius, *History of Bokhara from The Earliest Period Down To The Present*, London 1873.

YAKUBOVSKİY, A. Yu, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992.

